

Нотатки з латинської епіграфіки Херсонеса і Харакса

© В. М. Зубар

У статті аналізуються три латинських написи з Херсонеса і одна з Харакса, знайдені у дореволюційний період. На підставі палеографії написів, а також порівняльного матеріалу автор робить спробу дати нове датування та інтерпретацію цих пам'яток.

Перевидання латинських написів Херсонеса Таврійського, здійснене нещодавно Е. І. Соломонік, — безумовно, важлива подія у вітчизняній історіографії¹. Автором були не тільки зведені воедино всі латинські епіграфічні пам'ятки, знайдені у різні роки і опубліковані у малодоступних виданнях, але й дана їх інтерпретація, а також короткий коментар до кожного напису, що повернуло до них увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Невдовзі по виходу у світ корпусу Е. І. Соломонік ряд латинських написів став предметом нового поглибленого вивчення, що призвело у ряді випадків до оновлення їх інтерпретації². Разом з цим нагромадження матеріалу і подальше вивчення як загальних, так і окремих питань, пов'язаних з римською військовою присутністю у Тавриці, дає можливість продовжити цю роботу і переглянути тлумачення деяких неодноразово опублікованих написів, а іноді й уточнити їх дату. Метою нотаток є спроба звернути увагу дослідників на деякі добре відомі епіграфічні пам'ятки, знайдені в Херсонесі і Хараксі ще до революції, які є важливим джерелом для дослідження якісного складу римських вексилляцій і цивільного населення, пов'язаного з ними.

1. 1907 р. К. К. Косцюшко-Валюжиничем у фундаменті оборонної стіни Херсонеса було знайдено плиту білого мармуру з епітафією вільновідпущеників Цинція Басиліса та Ведія Трепта, вбитих таврами. Згідно напису надгробок їм було поставлено співвідпущеником Цинцієм Епиктетом (рис. 1). Уперше напис видано М. І. Ростовцевим, який відновив текст епітафії і запропонував датувати його часом правління імператора Нерона. При цьому М. І. Ростовцев вважав за можливе пов'язувати пам'ятку з періодом діяльності Т. Плавтія Сільвана, легата Мезії, котрий, як це відомо з його надгробної епітафії, надав допомогу Херсонесу і відкинув скіфів від міста³. Датування пам'ятки серединою I ст., запропоноване М. І. Ростовцевим, увійшло в літературу, і Е. І. Соломонік не намагалась його уточнювати або переглядати⁴.

¹ Соломонік Э. И. Латинские надписи Херсонеса Таврического. — М., 1983. — 96 с.

² Alföldy G. Рец.: Соломонік Э. И. Латинские надписи Херсонеса Таврического. — М., 1983 // *Спомог.* — 1984. — № 56. — С. 784—786; Спейдел М. П. Капитаны и центурионы в Херсонесе Таврическом // *ВДИ.* — 1988. — № 3. — С. 119—123; Зубарь В. М. По поводу одного латинского надгробья из Херсонеса // *Этнокультурные и этносоциальные процессы в конце I тыс. до н. э. — перв. половине I тыс. н. э. на Юго-Западе УССР и сопредельных регионах. Тезисы.* — Львов, 1988. — С. 26, 27; Зубарь В. М. К пониманию *IOSPE*, I², № 550 // *ВДИ.* — 1989. — № 2. — С. 123—127.

³ Ростовцев М. И. Новые латинские надписи с юга России // *ИАК.* — 1908. — Вып. 27. — С. 55—57; *IOSPE*, I², № 562.

⁴ Пор.: Белов Г. Д. Херсонес Таврический. — Л., 1948. — С. 132; Кадеев В. И. Херсонес Таврический в первых веках нашей эры. — Харьков, 1981. — С. 51; Зубарь В. М. Про похід Плавтія Сільвана в Крим // *Археологія.* — 1988. — Вып. 63. — С. 23; Соломонік Э. И. Указ. соч. — С. 43, 44.

Рис. 1. Надгробок вільновідпущеників (фото).

Рис. 2. Надгробок Марка Мецилія (фото).

Однак відносити напис беззаперечно до часу правління Нерона навряд чи можна. Важко погодитися з Е. І. Соломонік у тому, що датування напису саме цим часом підтверджується формулою *D. M. (Dis Manibus)*, з якої починається епітафія. Формула *D. M.* в надгробних епітафіях з'являється у Римі лише наприкінці I ст. до н. е.⁵, а в провінціях вперше фіксується не раніше періоду правління Флавіїв і широко представлена у надгробках тільки з середини II ст.⁶ Слід звернути увагу також на те, що у написі слова розділено «листочками» (*hederae distinguentes*) (рис. 1). Такі розділювачі — порівняно пізні явище у латинській епіграфіці⁷. Спеціальні дослідження латинських епіграфічних пам'яток довели, що I ст. вони надто нечисленні. Так, Дж. і А. Гордони вказали лише на два написи I ст. з такими розділювачами: один з них датується часом правління імператора Тіберія, дру-

⁵ *CIL*, VI, 1956; *Cagnat R. Cours d'Épigraphie latine.*—Paris. 1914.—P. 282.

⁶ *Златковская Т. Д. Мезия в I—II вв.*—М., 1951.—С. 88; *Kraft K. Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten au Rhein und Donau.*—Bern, 1951.¹ S. 19, *Calabi-Limentani I. Epigrafia latina.*—Milano, 1968.—P. 176; *Alföldy G. Die Personennamen in der römischer Provinz Dacmatia.*—Heidelberg, 1969.—S. 28; *Alföldy G. Die Römischen Inschriften von Tarraco.*—Berlin, 1975.—S. 471; *Speidel M., French D. Bithynian Troops in the Kingdom of the Bosphorus // Epigrafica Anatolica.*—1985.—Helt 6.—P. 99.—Note 11.

⁷ *Gagnat R. Op. cit.*—P. 28; *Calabi-Limentani I.*—Op. cit.—P. 149; *Федорова Е. В. Латинская эпитафика.*—М., 1969.—С. 62.

гий — Веспасіана⁸. У Північному Причорномор'ї такі розділювачі з'являються не раніше II ст.⁹ Отже, виходячи із усього сказаного, розглянутий надгробок не може бути пов'язаний з експедицією Т. Плавтія Сільвана і його слід датувати часом не раніше II ст.

На користь такого висновку свідчать і певні паралелі шрифту надгробка з написами часу правління Траяна та Антонінів¹⁰, а також характер воєнної експедиції Т. Плавтія Сільвана, під

час якої римське військо обмежений термін перебувало у Тавриці¹¹. В таких умовах присутність римських вільновідпущеників у Херсонесі та їх участь у сутичках з таврами дуже проблематичні.

В першій половині II ст. регулярних римських військ у Херсонесі не було¹². В середині ж II ст. тут розміщено римську залогоу, до складу якої входили легіонери і солдати допоміжних військ, а також базувалися римські військові кораблі і штаб римського військового командування у Тавриці¹³. За таких умов поява у місті римських вільновідпущеників, один з яких був лікарем, цілком природна і не викликає сумніву. Виходячи з того, що в епітафії вказано вік небіжчиків, а також повні їх імена, вона, імовірно, не може бути віднесена до періоду пізніше кінця II — рубежу II—III ст., бо саме з цього часу латинські епітафії, знайдені на території римських провінцій, стають більш лаконічними¹⁴. При цьому цікаво, що, виходячи з когноменів, вільновідпущеники, згадані в епітафії, були греками: принаймні двоє вищих римських командирів, Аррій Алквіад та Флавій Сергіан Сосібій, також були грецького або східного походження¹⁵.

Це якоюсь мірою може правити ще одним посереднім аргументом для датування вказаного надгробка саме другою половиною II ст., оскільки відпущеники, найімовірніше, потрапили до Херсонеса разом із своїм патроном, який, судячи з усього, посідав досить високе місце у римській військовій ієрархії¹⁶. Можливо, що й убито їх було під час виконання ними його доручення. Але як би там не було, у нас є всі підстави передатувати розглянутий надгробок і віднести його до другої половини II ст.

2. 1908 р. у насипу некрополя в Карантинній бухті М. І. Репніков знайшов вапняковий надгробок Марка Мецилія, якого на підставі абрєвіатури СНО і BRA, представлений в епітафії, М. І. Ростовцев вважав солдатом I когорти Бракаравгустанів (рис. 2; 3)¹⁷. Вслід за

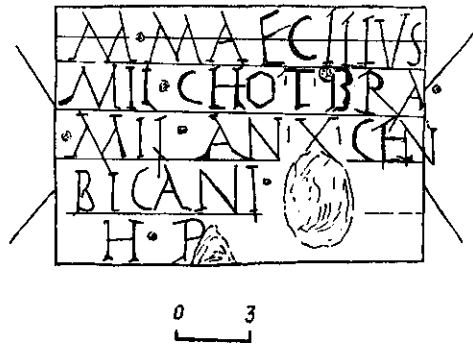

Рис. 3. Епітафія Марка Мецилія (прорис).

⁸ Gordon J. and A. Contributions to the palaeography of Latin Inscriptions.— Berkeley and Los Angeles, 1957.— P. 183, 227.— Note 3.

⁹ IOSPE, I², №№ 236, 547; Соломоник Э. И. Указ. соч.— С. 58, 59.— № 31; С. 66, 67.— № 41.

¹⁰ Cagnat R. Op. cit.— Pl. I; Huguet P. Epigraphia Latina.— Barcelona, 1946.— P. 115.— Fig. 38.

¹¹ Зубарь В. М. Указ. соч.— С. 19—27.

¹² Граков Б. Н., Виноградов Ю. Г. Новые надписи из Херсонеса Таврического // ВДИ.— 1970.— № 3.— С. 127, 128; Кадеев В. И. Указ. соч.— С. 25, 26.— Прим. 14.

¹³ Кадеев В. И. Указ. соч.— С. 26—31.

¹⁴ Kraft K. Op. cit.— P. 19; Holder P. The Auxilia from Augustus to Trajan.— Oxford, 1980.— P. 144.

¹⁵ Kajanto J. The Latin cognomina // Commentationes Humanarum Litterarum.— 1965.— Vol. 36.— N 2.— P. 155; Devijver H. Prosopografia Militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum.— Leuven/Louvain, 1976.— Vol. I.— P. 120, 378.

¹⁶ Пор.: Авдеев А. Г. К пониманию надписи ЛНХТ, 13(=IPE, I², № 562) // История и археология Нижнего Подунавья. Тезисы докладов.— Рени, 1989.— С. 65.

¹⁷ Ростовцев М. И. Новые латинские надписи с юга России // ИАК.— 1909.— Вып. 33.— С. 20—22; IOSPE, I², № 553.

М. І. Ростовцевим це відновлення прийняла більшість дослідників: вважалось, що саме військовослужбовці названої когорти входили до складу римської залоги Херсонеса у II — на початку III ст.¹⁸ Щоправда, Е. І. Соломонік, посилавчись на Б. Герова, зауважила, що серед римських військових частин, розквартированих на Дунаї, було дві когорти, назви яких починалися на *Bracoh I Brac(ar) aug(ustanorum)* та *Coh. I Bracarum*. Але, незважаючи на це, вона вважає Марка Мецилія солдатом саме I когорти Бракаравгустанів¹⁹.

I когорта Бракаравгустанів у першій половині I ст. перебувала в Далмації, пізніше ж її було передислоковано на територію Нижньої Мезії, де вона фіксується військовим дипломом 99 р.²⁰ Судячи з епіграфічних пам'яток, 114 р. вона ще перебувала на території Нижньої Мезії. В період правління Адріана (117—138 рр.) її було переведено у Нижню Дакию²¹. На території Дакиї когорта перебувала аж до першої половини III ст., отже її солдати не могли увійти до складу Мезійської армії, із підрозділів якої комплектувалася херсонеська вексіяція.

I когорту Бракарів зафіксовано у Нижній Мезії військовими дипломами 134, 138 і 157/158 рр. Вона дислокувалася тут до другої половини III ст.²², тому є всі підстави припускати, що саме її солдати входили до складу херсонеської вексіяції. Основний табір I когорти Бракарів міг міститися у Дуросторумі, який також був місцем основної стоянки XI Клавдієвого легіону, командуванню якого когорту було підпорядковано в оперативному відношенні²³. Виходячи з цього, у другому рядку епітафії Марка Мецилія має бути відновлено *mil(es) c(o)ho(rti)s I Bra(carum)*.

Таким чином, з'ясовується, що до складу римської залоги Херсонеса входили солдати не I когорти Бракаравгустанів, а I когорти Бракарів. Вони дислокувались у Херсонесі разом з солдатами XI Клавдієвого легіону починаючи з кінця II — початку III ст.²⁴ Сказане добре узгоджується із шрифтом надгробка, який датується саме цим часом.

3. У різні роки в Херсонесі знайдено три фрагменти, що становили уламки одного напису. У повному обсязі їх було видано М. О. Шангіним, потім перевидано Е. І. Соломонік (рис. 4)²⁵. Обое дослідників вважали, що напис слід відносити до часу спільного правління Діоклетіана і Максиміана. Г. Альфьольді не погодився з таким датуванням і вказав, що напис, коли в ньому відновити *Max[imis]* замість

¹⁸ Белов Г. Д. Указ. соч.— С. 109; Блаватский В. Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья.— М., 1954.— С. 132; Тудор Д. Киликийская когорта в Малой Скифии и Тавриде // МИА ЮЗ СССР и РНР.— Кишинев. 1960.— С. 247; Голенко В. К., Шеглов А. Н. О культе Асклепия в Херсонесе Таврическом // Дасія.— 1965.— С. 380; Кадеев В. И. Указ. соч.— С. 27 та ін.

¹⁹ Соломоник Э. И. Указ. соч.— С. 60, 61.— № 33.

²⁰ *CIL*, III, 1773; *CIL*, XVI, 44. *Cichorius C. Cohors* // *RE*.— 1900.— В. VII.— Sp. 255, 256; *Wagner W. Die Dislocation römischer Auxiliarformationen in der Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*.— Berlin, 1938.— S. 97—100; *Kraft K. Op. cit.*— S. 170; *Beneš J. Auxilia Romana in Moesia aut-que in Dacia*.— Praha, 1978.— S. 18, 19.— N 52/15; *Vladescu C. Armata in Dacia Inferior*.— București, 1983.— P. 33, 34; *Vladescu C. Fortificatile Romane in Dacia Inferior*.— Craiova, 1986.— P. 152.

²¹ *Beneš J. Op. cit.*— S. 19.

²² *Beneš J. Bracares (Bracari) im römischen Neer ander unteren Donau* // *Listy Filologické*.— 1970.— N 93.— S. 239—245; *Beneš J. Auxilia Romana ...*— S. 19, 20.— N 54/17. У 88 р. вона зафіксована у Мавретанії. Див. *CIL*, XVI, 159.

²³ *Beneš J. Auxilia Romana...*— S. 20; Пор.: *Cheesman C. The Auxilia of the Roman imperial army*.— Oxford, 1914.— P. 49; *Radnoti A. Legionen und Auxilien am Oberrhein im I Jh. n. Chr.* // *Roman Frontier Studies*.— 1969; Eighth International Congress of Limesforschung.— Cardiff, 1974.— Tabl. II—III; *Luttwak E. The Grand strategy of Roman Empire. From the First Century A.D. to the Third*.— Baltimore and London, 1976.— P. 24.

²⁴ Див.: Соломоник Э. И. Указ. соч.— №№ 8, 10, 29, 31, 32.

²⁵ Шангин М. А. Некоторые надписи Херсонесского музея // *ВДИ*.— 1938.— № 3.— С. 79, 80.— № 9; Соломоник Э. И. Указ. соч.— С. 74, 75.— № 53. Слід зазначити, що Е. І. Соломонік помилково під № 68-а вдруге опублікувала фрагмент цього ж напису (№ 53-в). На це звернув увагу М. Д. Соломатін.

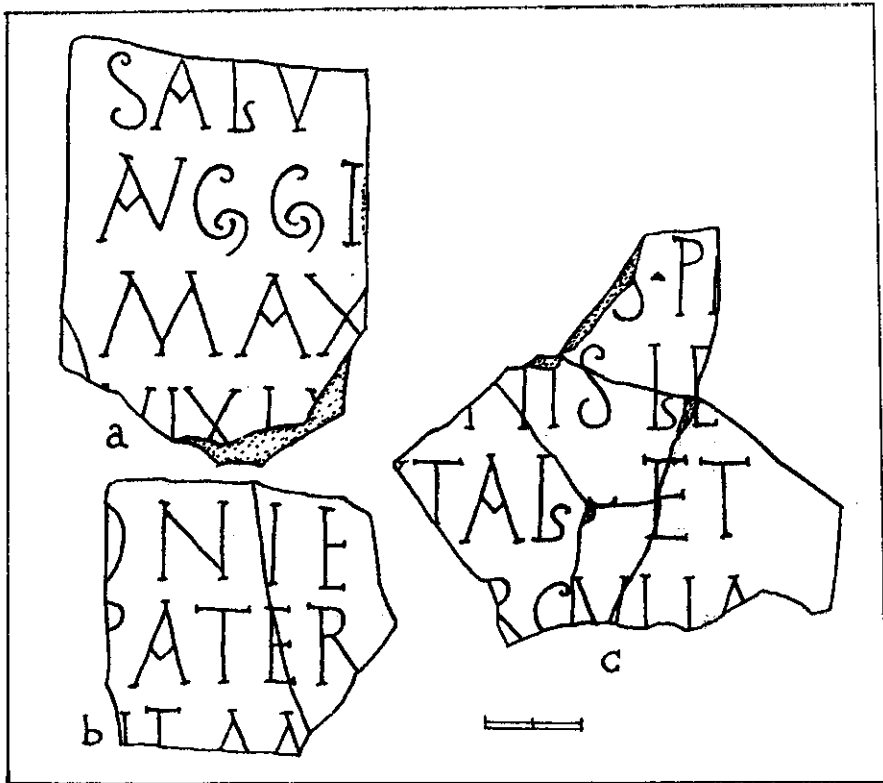

Рис. 4. Латинський напис пізньоантичного часу з Херсонеса (прорис).

Max[imiano] можна віднести і до часу спільного правління Валентініана і Валента²⁶. Однак таке датування не прийняв Т. Сарновський. Він вважає, що цьому висновку суперечать дані керамічної епіграфіки пізньоантичного часу з прикордонних районів Дунайських провінцій імперії²⁷.

Г. Альфьольді запропонував також кілька доповнень до напису. Так, посилаючись на *CIL*, III, 14704, він вважає, що *vixi* можна відновити як *vixi[llatio]*. Більше того, частина напису, котра збереглася на фрагменті С, на його думку, має читатися не як [...legi]onis le[ga]tus)/[...] Ital(iae) et/[Pann]oni(a)e [...civis] R(omanus) cui! A²⁸, а як [...le]giones ...I] Italica et [...II] He[r]culia²⁹.

Однак запропоновані Г. А. Альфьольді виправлення і доповнення навряд чи можуть бути беззастережно прийняті. У своїй реконструкції він спирається на відновлення ITAL, як на беззаперечне. Але це не зовсім так. На фрагменті С перед TAL добре видно тільки частину апексу літери, котру не обов'язково слід відновлювати як І. Для порівняння можна навести дані палеографії того ж напису, де у третьому та четвертому рядках фрагменту А є літери X, а також у четвертому рядку фрагменту С — літера V з таким самим закінченням (рис. 4)³⁰.

Якщо це спостереження правильне, питання про присутність у написі назви І Італійського легіону слід вважати відкритим. Сумнівне і відновлення у написі назви другого легіону, бо літери, що збереглися у четвертому рядку, не дозволяють робити такого впевненого висновку. Більше того, одночасна присутність солдатів вказаних легіонів у Херсонесі в пізньоантичний період навряд чи могла мати міс-

²⁶ Alföldy G. Рец.: Соломоник Э. И. ...— S. 785.

²⁷ Sarnowski T. Wojsko rzymskie w Mezji Dolnej i na Północnym wybrzeżu morza Czarnego.— Warszawa, 1988.— S. 164.— Прим. 17.

²⁸ Соломоник Э. И. Указ. соч.— С. 75.

²⁹ Alföldy G. Рец.: Соломоник Э. И. ...— S. 785.

³⁰ Пор.: Соломоник Э. И. Указ. соч.— С. 74, 75.— № 53.

це. Незважаючи на те, що обидва легіони були розквартировані на Дунаї, вони перебували у різній підлеглості: I Італійський легіон — дукса Дакії, а II *Herculiae* — дукса Скіфії³¹, що вже саме по собі робить малоімовірним об'єднання солдатів цих підрозділів для оборони Херсонеса. Що ж до відновлення у написі *vixi* від *vixillatio*, то й воно не може бути прийняте, оскільки з кінця III ст. вексилляціями у римській армії стали називатися спеціальні кавалерійські підрозділи, припускати наявність яких у Херсонесі немає жодних підстав³².

Звичайно, говорячи про присутність у Херсонесі римських військ наприкінці III — в IV ст., дослідники посилаються на вказаний напис, у якому М. О. Шангін відновив *legionis legatus*³³. Першим на неприпомірність такого відновлення вказав Т. Сарновський, який запропонував іншу реконструкцію напису (*S(ub)p(rae)p(osito)...*)³⁴. Щоправда, повністю з його відновленням погодитися не можна, оскільки вчений, наслідуючи Г. Альфольді вважає за можливе говорити про присутність у Херсонесі у пізньоантичний період вексилляції I Італійського легіону та легіону II *Herculiae*, що, як було показано вище, неймовірно.

Однак заслугоує на увагу висновок Т. Сарновського про те, що у згаданому написі не можна відновити посаду легата легіону. Справа в тому, що з часу правління імператора Геллієна (253—268 рр.), який активно провадив реформу римської армії, на зміну легатам легіонів сенаторського рангу приходять префекти легіонів із середовища старших центуріонів³⁵. Отже, на чолі херсонеської залоги у цей період мав перебувати не легат, а префект, що також необхідно враховувати при відновленні напису. Таким чином, все сказане не дозволяє погодитися із відновленням цього напису, запропонованим у літературі. А це в свою чергу не дає можливості використовувати його як надійне епіграфічне джерело і будувати на його підставі далекосяжні висновки.

4. Слід спинитися також на посвяті Юпітеру від імені М. Гемінея Фортиса, бенефіціарія Уммідія Квадрата, знайденої на Ай-Тодорі. М. І. Ростовцев датував її серединою II ст., висловивши припущення про те, що Уммідій Квадрат був намісником Нижньої Мезії між 149 і 151/152 рр.³⁶ Спираючись на інтерпретацію М. І. Ростовцева, В. І. Кадеев нещодавно дійшов висновку, що айтодорський вівтар може свідчити про одночасність дарування прав елевтерії Херсонеса і введення в Таврику римських військ³⁷. Однак зараз із цим погодитися не можна.

Свого часу А. Штейн відніс час намісництва Уммідія Квадрата до більш широкого хронологічного діапазону і запропонував датувати його періодом між 145 і 155 рр.³⁸ Таке датування підтримав Є. Фіц,

³¹ *Not. Dig.*, XXXIX, 2—10; Grosse Römische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung.— Berlin, 1920.— S. 174, 178; *Zuharia-de M. Moesia Secunda, Scythia și Notatia Dignitatum*.— București, 1988.— P. 55—58, 61—66.

³² *Nischer E.* The Army reforms of Diocletian and Constantine and their modifications up to the time of the Notalia Dignitatum // *JRS*.—1923.— Vol. 13.— Part 1, 2.— P. 13—17; *Parker H.* The legions of Diocletian and Constantine // *JRS*.—1933.— Vol. 23.— Part 2.— P. 189; *Grant M.* The Climax of Rome. The Final Achievements of the Ancient World 161—337 A.D.— Boston-Toronto, 1968.— P. 40, 41; *Grant M.* The Army of the Caesars.— London, 1974.— P. 277—280.

³³ *IOSPE*, 1², N 731; *Шангин М. А.* Указ. соч.— С. 79; *Соломоник Э. И.* Указ. соч.— С. 75.

³⁴ *Sarnowski T.*— Op. cit.— S. 164.— Прим. 179. Пор.: *Alföedy G. Peg.* Соломоник Э. И. ... — S. 785.

³⁵ *Veget.*, II, 10; *Grosse R.* Op. cit.— S. 150, 151; *Nagy T.* Lommanders of the legions in the age of Gallienus // *AAH*.—1965.— Vol. 17.— P. 293—295, 300, 301, 304; *Oiser J.* The Emergence of Third Century Equestrian Military Commanders // *Latomis*.— 1977.— T. 36.— Fasc. 3.— P. 674, 680—682.

³⁶ *IOSPE*, 1², N 674.

³⁷ *Кадеев В. И.* Указ. соч.— С. 27.— Прим. 15.

³⁸ *Stein A.* Die Legaten von Moesien.— Budapest, 1940.— S. 70, 126.

який присвятив легатам Нижньої Мезії спеціальну працю³⁹. Однак із цим висновком не погодився Р. Сайм. Ретельно проаналізувавши родовід Уммідіїв Квадратів, він дійшов висновку, що згаданий в написі з Харакса Уммідій Квадрат був 118 р. консулом, причому не ординарним, а вибраним додатково замість консула, який вибув (*consul saffectus*)⁴⁰. Згідно Р. Сайма, на посту легата Нижньої Мезії Уммідій Квадрат перебував десь на початку 20-х років II ст.⁴¹ Цей висновок Р. Сайма добре узгоджується з білінгвою з Том, яка датується за третім консулатом Адріана 120 р. Уммідія Квадрата в ній названо легатом⁴². Отже, вістар із Харакса має бути віднесений до часу близько 120 р., коли, імовірно, на території Ай-Тодора і було знов розташовано римський військовий загін⁴³. Це мало статися не раніше закінчення війн Траяна, коли в імперії з'явилася можливість розміщувати свої війська у таких віддалених пунктах, як Харакс. Показово, що саме з цього часу римська залога фіксується в Тірі⁴⁴, що в свою чергу дозволяє говорити про цілеспрямованість політики римської адміністрації не тільки у Північно-Західному, але і в Північному Причорномор'ї. Створення опорних пунктів трохи раніше мало місце і на Кавказі, де на узбережжі розміщувалися римські залоги для охорони морських шляхів і спостереження за поведінкою васальних царів⁴⁵.

Слід підкреслити, що, на відміну від більш пізніх написів із згадками про бенефіціаріїв із Херсонеса та Харакса, М. Геміней Фортіс був бенефіціарієм легата провінції⁴⁶. Тому є підстави припускати, що він обіймав посаду командира посту, який на той час функціонував на Ай-Тодорі⁴⁷. Порівняно високий ранг М. Гемінея Фортіса свідчить про те, що римська адміністрація розглядала Харакс як територію, котра безпосередньо входила до складу провінції Нижня Мезія⁴⁸. Таким чином, є всі підстави зробити висновок, що обстановка у Тавриці в першій чверті II ст. перебувала під контролем римської влади. У разі необхідності вона могла втручатися у внутрішні справи Херсонеса і Боспора і регулювати відносини між ними в інтересах імперії.

Огляд чотирьох відомих латинських написів з Херсонеса Таврійського і Харакса, таким чином, засвідчує, що не всі питання, пов'язані з їх датуванням та інтерпретацією, остаточно розв'язані. У зв'язку з нагромадженням нового епіграфічного матеріалу та його вивченням, до них доведеться ще неодноразово повертатися. Тому, імовірно, на зростаючій потребі на сучасному науковому рівні почати підготовку до видання корпусу латинських написів, знайдених у різні роки на території нашої країни.

³⁹ Fitz J. Die Laufbahn der Statthalter in der Römischen Provinz Moesia Inferior.— Weimar. 1966.— S. 15; Пор.: Fitz J. Ummidio Quadrato Covertatore della Moesia Inferiore // Epigraphica.— 1964.— N 26.— P. 45—58.

⁴⁰ Syme R. Ummidii // Historia.— 1968.— Bd. 17.— P. 89, 91, 97.

⁴¹ Пор.: Rădulescu A., Munteanu M. Unveröffentlichte Inschriften aus Tomis und Callatis // Epigraphica (VII, congres international, d'Épigraphie Grecque et Latine) — București, 1977.— S. 107—110.

⁴² Згідно з останньою працею, присвяченою легатам, Уммідій Квадрат був легатом Мезії у 118/119—121/122 р.— Див.: Eck W. Jahres— und Provinzialfasten der senatorischen Statthalter von 69—70 bis 138/139 // Chiron.— 1983.— Bd. 13.— S. 150.— Прим. 338.— S. 224.

⁴³ Sarnowski T. Op. cit.— S. 141.— Прим. 62.

⁴⁴ Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира.— К., 1985.— С. 98; Сон Н. А. Новая латинская надпись из Тира // ВДИ.— 1986.— № 4.— С. 98.

⁴⁵ Ростовцев М. И. Новые латинские надписи с юга России // ИАК.— 1909.— Вып. 33.— С. 9, 10.

⁴⁶ Domaszewski A. Die Rangordnung des Römischen Heeres.— Köln. 1981.— S. 32—34; Breeze D. The organisation of the career structure of the immunes and principales of the Roman army // Bonner Jahrbücher.— 1974.— Bd. 174.— P. 274.

⁴⁷ Пор.: Mann J. Legionary recruitment and Veteran Settlement during the Principate.— London, 1983.— P. 38, 66.

⁴⁸ Пор.: Domaszewski A. Op. cit.— S. 33.

ЗАМЕТКИ ПО ЛАТИНСКОЙ ЭПИГРАФИКЕ ХЕРСОНЕСА И ХАРАКСА

В статье рассмотрены три латинских надписи из Херсонеса и одна из Харакса, которые были найдены в дореволюционный период и неоднократно публиковались рядом исследователей. На основании анализа времени появления в латинских надгробных эпитафиях формулы *D. M.* и разделителей в виде «листочков», автор приходит к выводу о том, что надгробие вольноотпущенников, убитых таврами (*IOSPE*, 1², № 562), следует датировать не серединой I в., а второй половиной II в. Исходя из мест дислокации I когорты Бракараугустанов и I когорты Бракаров, В. М. Зубарь считает, что солдат Марк Мецилий служил в I когорте Бракаров (*IOSPE*, 1², № 553), а когорта I Бракараугустанов во второй половине II в. находилась на территории Дакии и из ее состава не могли откомандировываться солдаты для несения службы в Херсонесе. В статье также анализируется латинская надпись, новое чтение которой недавно было предложено Г. Альфельди (*IOSPE*, 1², № 572; Шангин М. А. ВДИ, 1938, № 3). На основании изучения палеографии, а также сравнительного материала, автор приходит к выводу о том, что в ней нельзя восстанавливать название легиона II *Herculiae* и использовать указанные памятники в качестве доказательства присутствия регулярных римских воинских подразделений в Херсонесе в конце III—IV вв. На базе новых исторических разработок Р. Сайма и билингвы из Том в статье рассматривается также новая датировка алтаря с посвящением Юпитеру от имени М. Геминия Фортиса в тесной связи с политикой Рима в Северном Причерноморье.

V. M. Zubar

NOTES CONCERNING LATIN EPIGRAPHY OF KHERSONES AND KHARAX

The paper deals with three Latin inscriptions from Kherones and one from Kharax which were found in the prerevolutionary period and published for many times by some researchers. Coming from the analysis of a period when a formula *D.M.* and dividers shaped as "leaves" appeared in Latin epitaphs, the author concludes that the gravestone of freedmen killed by taurus (*IOSPE*, 1², № 562) should be dated by the second half of the 2nd cent., rather than by the mid of the 1st cent. Proceeding from the dislocation places of cohort I of the Brakaraugustans and cohort I of the Brakars, V. M. Zubar considers that soldier Mark Mecylj served in cohort I of the Brakars (*IOSPE*, 1², No. 553) and cohort I of the Brakaraugustans in the second half of the 2nd cent. was in the territory of Dakiya and soldiers who served in it could not be sent for service to Kherones.

A new reading of the Latin inscription suggested recently by G. Alfoldi (*IOSPE*, Shangin, 1938, No. 9) is analyzed. Proceeding from the study of paleography and comparative data, the author makes a conclusion that the title of legion II *Herculiae* must not be restored in that inscription and so the mentioned monuments must not be used as a proof of the presence of regular Roman military subunits in Kherones in late 3d-4th cent. Basing on new historical studies of R. Saim and bilingua from Tomhy a new dating of altar with dedication to Jupiter from M. Heminey Fortis is considered as tightly related to the Rome policy in the Northern Black Sea territory.

Одержано 06.01.89.